

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

ALISHER NAVOIY ASARLARIDAGI DIDAKTIK VA GUMANISTIK G' OYALARNING BO' LAJAK O' QITUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDAGI O' RNI

Xayrullayeva Nigora Jamolxonovna

KIUT Namangan filiali Maktabgacha va
boshlang' ich ta'lim metodikasi kafedrası v.b dotsenti, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada ulug' mutafakkir Alisher Navoiy asarlarida ilgari surilgan didaktik va gumanistik g' oylarning bo' lajak o' qituvchi shaxsini hamda uning kasbiy-pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishdagi pedagogik va ma'naviy-axloqiy o' rni yoritilgan. Navoiyning "Mahbub ul-qulub", "Xamsa" hamda "Munshaot" kabi asarlaridagi ta'lim-tarbiya, komil inson, ustoz va shogird munosabatlariga oid qarashlari zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari bo' lajak o' qituvchilarda kasbiy mas'uliyat, insonparvarlik, empatiya va pedagogik odobni rivojlantirishda Navoiy merosining konseptual modelini taqdim etadi.

Kalit so' zlar: Alisher Navoiy, didaktika, gumanizm, bo' lajak o' qituvchi, pedagogik odob, komil inson, "Mahbub ul-qulub", pedagogik kompetensiya.

РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ И ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ИДЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИШЕРА НАВОИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Аннотация: В данной статье раскрывается педагогическая и духовно-нравственная роль дидактических и гуманистических идей, выдвинутых в произведениях великого мыслителя Алишера Навои, в формировании личности будущего учителя и его профессионально-педагогических компетенций. Взгляды Навои на обучение и воспитание, совершенного человека, отношения наставника и ученика, изложенные в таких произведениях, как «Махбуб ул-кулуб», «Хамса» и «Мунишаот», сопоставительно проанализированы с современными педагогическими подходами. Результаты исследования представляют концептуальную модель использования наследия Навои в развитии у будущих учителей профессиональной ответственности, человеколюбия, эмпатии и педагогического такта.

Ключевые слова: Алишер Навои, дидактика, гуманизм, будущий учитель, педагогический такт, совершенный человек, «Махбуб ул-кулуб», педагогическая компетенция.

THE ROLE OF DIDACTIC AND HUMANISTIC IDEAS IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI IN SHAPING THE PERSONALITY OF THE FUTURE TEACHER

Abstract: This article examines the pedagogical and moral-spiritual role of the didactic and humanistic ideas put forward in the works of the great thinker Alisher Navoi in shaping the personality of the future teacher and his professional and pedagogical competences. Navoi's views on education and upbringing, the perfect human being, and the relationship between master and disciple, as expressed in such works as "Mahbub ul-qulub", "Khamasa" and "Munshaot", are analysed comparatively alongside modern pedagogical approaches. The results of the study present a conceptual model for drawing on Navoi's heritage in developing professional responsibility, humanity, empathy and pedagogical tact in future teachers.

Keywords: Alisher Navoi, didactics, humanism, future teacher, pedagogical tact, perfect human being, "Mahbub ul-qulub", pedagogical competence.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida bo' lajak o' qituvchilarning nafaqat sohaviy bilim va metodik ko' nikmalarini, balki ularning ma'naviy-axloqiy va insonparvarlik (gumanistik) qiyofasini shakllantirish muhim strategik vazifa hisoblanadi. O' qituvchi shaxsi ta'lim jarayonining markazida turuvchi subyekt bo' lib, uning dunyoqarashi, shaxsiy fazilatlarini hamda o' quvchilarga bo' lgan munosabati ta'lim sifati va tarbiya samadorligini belgilab beradi. Ushbu kontekstda sharq uyg' onish davri pedagogik fikrining cho' qqisi bo' lmish Alisher Navoiyning boy adabiy va falsafiy merosiga murojaat qilish alohida dolzarblik kasb etadi.

Alisher Navoiy o' z ijodida insonparvarlik, adolat, ilm-fan, pedagogik maxorat va axloqiy poklikni markaziy o' ringa qo' ydi. Mutafakkirning "Mahbub ul-qulub", "Xamsa" dostonlari ("Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin"), "Munshaot" va

boshqa asarlarida ilgari surilgan pand-nasihatlar, didaktik qarashlar zamonaviy ta'lim pedagogikasining poydevori bilan uzviy bog' lanadi.

Bugungi kunda oliy pedagogik ta'limda mutaxassislar tayyorlashda texnokratik va metodik yondashuvlarga ko' proq urg' u berilayotgani natijasida bo' lajak pedagoglarning ma'naviy-axloqiy tayyorgarligi, emotsional intellekti hamda gumanistik qadriyatlarni o' zlashtirish darajasida ma'lum bo' shliqlar kuzatilmoqda. Navoiyning didaktik va gumanistik ta'limotini pedagogik tayyorgarlik tizimiga tizimli integratsiya qilish mexanizmlari yetarlicha metodik jihatdan ishlanmagan. Oldimizda turgan asosiy masalalardan biri: Alisher Navoiy asarlaridagi didaktik hamda gumanistik g' oyalarni ilmiy-pedagogik tahlil qilish va ularning bo' lajak o' qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini, doirasini hamda amaliy modelini asoslab berishdan iborat.

Bunda biz quyidagi vazifalarga alohida e'tibor qaratishimiz kerak:

Navoiy asarlaridagi didaktik va gumanistik kategoriyalarni (ustozga hurmat, shogirdga mehr, komillik, sabr, adolat) aniqlash va guruhlash.

"Mahbub ul-qulub" asaridagi pedagogik, mudarrislik hamda shaxs axloqiga oid qarashlarni zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilish.

Bo' lajak o' qituvchilarda gumanistik sifatlarni shakllantirishda

ASOSIY QISM

Alisher Navoiy asarlarida didaktik va gumanistik g' oylar bir-biridan ajralmagan holda, insonning ma'naviy kamoloti bilan bog' liq tarzda ifodalanadi. Shoir nazarida insonni komillikka yetaklaydigan asosiy omillar ilm, odob, ustozga hurmat, shogirdga mehr, sabr, adolat, halollik va xalqparvarlikdir. Navoiy bu fazilatlarni shunchaki alohida axloqiy talablar sifatida emas, balki bir-birini to' ldiradigan insoniy qadriyatlar sifatida tasvirlaydi.

Navoiy ijodida ustozga hurmat, avvalo, ilmg va ma'rifatga hurmat ma'nosini anglatadi. Ustoz insonni jaholatdan chiqarib, to' g' ri yo' lga boshlaydi, uning fikrlashi va dunyoqarashini shakllantiradi. Shuning uchun shogird ustozning mehnatini qadrlashi, uning nasihatlariga amal qilishi va olgan bilimidan ezgu maqsadlarda foydalanishi kerak. Biroq Navoiy tasavvuridagi ustoz faqat bilim beruvchi emas, balki shogird qalbini angelaydigan, unga mehr va sabr bilan munosabatda bo' ladigan tarbiyachidir. Shogirdga mehr ko' rsatish, uning xatolarini to' g' ri tushuntirish va kamol topishiga yordam berish haqiqiy ustozning muhim fazilati hisoblanadi. Demak, ustozga hurmat va shogirdga mehr ta'lim-tarbiyaning ikki tomonini tashkil etadi.

Navoiy uchun ilmning o' zi yetarli emas. Ilm insonni yaxshi xulq, ezgu niyat va adolat sari boshlagan taqdidragina haqiqiy qiymatga ega bo' ladi. Shu sababli shoir komillikni insonning ilmi bo' lishi bilan birga, o' z nafsini tarbiyalashi, kamtarin yashashi, halol mehnat qilishi va boshqalarga yaxshilik qilishida ko' radi. Komil inson o' z manfaatinigina o' ylamaydi, balki atrofidagi insonlarning dardiga befarq bo' lmaydi. U muhtoiga yordam beradi, nochorni qo' llab-quvvatlaydi, yolg' on, hasad, kibr va ochko' zlikdan uzoq bo' lishga intiladi.

Navoiy asarlarida sabr ham komillikka eltuvchi muhim fazilat sifatida ko' rsatiladi. Inson hayotida turli qiyinchiliklar va sinovlar uchrashi tabiiy. Bunday paytda shoshqaloqlik yoki umidsizlikka berilmasdan, sabr va matonat bilan harakat qilish lozim. "Farhod va Shirin" dostonidagi Farhod obrazi bunga yaqqol misol bo' la oladi. Farhod o' z maqsadi yo' lida mashaqqatlardan qo' rqmaydi, og' ir mehnat qiladi va xalq uchun foydali ishlarni amalga oshirishga intiladi. Uning sabri faqat shaxsiy muhabbat bilan bog' liq emas, balki el-yurtga xizmat qilish, bunyodkorlik va fidoyilik bilan ham chambarchas aloqadordir.

Navoiy ijodida sabr harakatsiz kutish emas, balki ezgu maqsad sari qat'iyat bilan borishdir. Inson sabr orqali o' zini boshqarishni, qiyinchiliklarga bardosh berishni va to' g' ri yo' ldan chekinmaslikni o' rganadi. Shu jihatdan sabr ilm, tarbiya va komillik bilan bog' lanadi. Ustozning nasihatiga quloq tutish, bilimni egallash, xatolarni tuzatish va yaxshi inson bo' lish uchun ham insonga sabr kerak bo' ladi.

Navoiy asarlaridagi eng muhim g' oyalardan yana biri adolatdir. Shoir adolatni faqat hukmdor yoki davlat boshqaruviga tegishli tushuncha sifatida emas, balki har bir insonning kundalik hayotida amal qilishi lozim bo' lgan axloqiy mezon sifatida talqin qiladi. Adolatli inson boshqalarga zulm qilmaydi, bironing haqqiga xiyonat qilmaydi, odamlarni mansabi yoki boyligiga qarab ajratmaydi. Adolat jamiyatda tinchlik, ishonch va hamjihatlikni ta'minlaydi. "Saddi Iskandariy" dostonida adolatli hukmdor g' oyasi keng ifodalangan. Iskandar obrazi orqali xalq manfaatini o' ylaydigan, zulmga qarshi turadigan, davlatni aql va adolat bilan boshqaradigan rahbar timsoli yaratiladi. Navoiy nazarida hukmdorning buyukligi uning boyligi yoki qudrati bilan emas, balki xalqiga qanday munosabatda bo' lishi bilan belgilanadi. Agar rahbar adolatli bo' lsa, xalq farovon yashaydi; agar adolatsizlik hukm sursa, jamiyatda norozilik va beqarorlik kuchayadi.

Adolat tushunchasi Navoiyda mehr-oqibat va insonparvarlik bilan ham bog' liq. Chunki adolatli bo' lish faqat qonun yoki tartibga amal qilish emas, balki boshqalarning holatini tushunish, inson qadr-qimmatini hurmat qilish va muhtojlarga yordam berishdir. "Mahbub ul-qulub" asarida shoir turli insonlarning xulq-atvorini tahlil qilib, saxovatli, halol, kamtar va xalqparvar kishilarni ulug' laydi. Aksincha, xudbin, zolim, munofiq va manfaatparast insonlarning salbiy

tomonlarini tanqid qiladi. Navoiy asarlarida inson qadr-qimmatini uning boyligi yoki mansabi bilan emas, balki yaxshi amallari va ma'naviy fazilatlarini bilan belgilanadi. Shoir uchun insonni ulug' qiladigan narsa — uning ilmga intilishi, mehnatsevarligi, vijdonli bo'lishi, boshqalarga mehr ko'rsatishi va el-yurtga foyda keltirishidir. Shu sababli Navoiy qahramonlari ko'pincha sinovlar orqali o'zlarining insoniy fazilatlarini namoyon etadilar. Farhodning mehnati va sadoqati, Shirin obrazining aql-zakovati va vafodorligi, Iskandarning adolatparvarligi bunga misol bo'la oladi.

Umuman olganda, Navoiy asarlaridagi ustozga hurmat, shogirdga mehr, komillik, sabr va adolat g'oyalari yagona ma'naviy tizimni tashkil etadi. Ustoz insonni ilmga boshlaydi, shogirdga ko'rsatilgan mehr esa uning tarbiyasini mustahkamlaydi. Ilm va tarbiya insonni komillikka yetaklaydi, sabr uni hayot sinovlarida chiniqtiradi, adolat va mehr-oqibat esa uning jamiyatdagi munosabatlarini belgilaydi. Navoiy uchun haqiqiy inson ana shu fazilatlarini o'zida mujassam etgan, ilmiy, odobli, sabrli, adolatli va xalqparvar shaxsdir.

Didaktik g'oyalarning o'qituvchi kasbiy faoliyatidagi o'rni. Navoiyning didaktik g'oyalari zamonaviy ta'limdagi "Uzliksiz ta'lim" (Life-long learning) va "Kompetensiyaviy yondashuv" bilan bevosita bog'lanadi. Mutafakkir ta'lim berishda izchillik, soddalik, o'quvchining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish lozimligini uqtiradi. Bo'lajak o'qituvchi uchun Navoiyning didaktik prinsiplari quyidagi omillar orqali muhim ko'nikmaga aylanadi:

Nutq madaniyati: Navoiy so'z va uning ta'sir kuchiga alohida e'tibor bergan ("Tilga e'tiborsiz — elga e'tiborsiz"). Bo'lajak o'qituvchi o'z nutqida aniqlik, samimiyat va mantiqiy izchillikni ta'minlashi pedagogik muloqotning samaradorligini oshiradi.

Nazariya va amaliyot birligi: "Ilmsiz kishi — mevasiz daraxat" tamoyili bo'lajak o'qituvchini olgan bilimlarini amaliy ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishga undaydi.

Zamonaviy o'qituvchi o'quvchiga majburlovchi vosita sifatida emas, balki uning shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashuvchi fasilitator (ko'makchi) sifatida yondashishi kerak. Navoiy asarlaridagi insonparvarlik g'oyalari bo'lajak o'qituvchida quyidagi ichki sifatlarini rivojlantiradi:

Pedagogik sabr va bag'rikenglik (Tolerantlik): O'quvchining xatolariga nisbatan og'ir-bosiqlik va mehr bilan yondashish.

Adolat va xolislik: Har bir o'quvchi shaxsini teng ko'rish va ularga birdek imkoniyat yaratish.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Alisher Navoiy asarlaridagi didaktik va gumanistik g'oyalar bo'lajak o'qituvchi shaxsini, uning kasbiy odobi hamda ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda beqiyos va tuganmas pedagogik manba hisoblanadi. Mutafakkirning komil inson va ideal pedagog haqidagi qarashlarini ta'lim tizimiga tatbiq etish orqali zamonaviy, insonparvar va yuqori kompetensiyaga ega pedagog kadrlarni tayyorlash mumkin.

TAVSIYALAR:

Oliy pedagogik ta'lim dasturlariga integratsiya: Oliy o'quv yurtlarining pedagogika va psixologiya yo'nalishlarida "Navoiy pedagogikasi va zamonaviy ta'lim" nomli maxsus tanlov fanlari hamda modullarini joriy etish.

Metodik qo'llanmalar yaratish: Bo'lajak o'qituvchilar uchun "Mahbub ul-qulub" va "Xamsa" dostonlaridagi didaktik o'g'itlarni interaktiv keys-stadi (Case-study) hamda pedagogik situatsiyalar shakliga keltirilgan amaliy qo'llanmalarini ishlab chiqish.

Trening va ma'naviy-ma'rifiy mashg'ulotlar: Talaba-bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida pedagogik muloqot va empatiyani rivojlantiruvchi "Navoiy gumanizmi va pedagogik odob" mavzusida treninglar hamda debat-klublar faoliyatini yo'lga qo'yish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub (Mukammal asarlar to'plami, 20 jildlik, 14-jild). Toshkent: Fan. 2011
2. Navoiy, A. Xamsa: Hayrat ul-abror. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2006
3. Hashimov K., va Nishonova S. Pedagogika tarixi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti. 2005
4. Pedagogik mahorat va kasbiy odob. Darslik / Prof. X.Ibragimov tahriri ostida. Toshkent: Sano-standard. 2020
5. Amonashvili Sh. A. Gumanisticheskaya pedagogika: Razmishleniya o gumannoy pedagogike. Moskva: Izdatelskiy Dom Shvalva Amonashvili. 2001
6. Zunnunov A. O'zbek pedagogikasi tarixi. Toshkent: O'qituvchi. 2004
7. Jumaxo'ja N. Alisher Navoiy va uning didaktik ta'limoti. Toshkent: Ma'naviyat. 2018